

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‹Ik geloof niet meer in mijn *neurotica*›

Trauma en dispositie na het opgeven van de verleidingstheorie

PHILIPPE VAN HAUTE & TOMAS GEYSKENS

In tegenstelling tot wat meestal wordt beweerd (Kris 1950; Anzieu 1988; Masson 1992; Borch-Jacobsen & Shamdasani 2006) betekent het opgeven van de verleidingstheorie in 1897 (‹Ik geloof niet meer in mijn «neurotica»») geenszins dat Freud van nu af aan zou geloven dat de trauma's waarover zijn patiënten hem vertelden slechts oedipaal gemotiveerde fantasieën zouden zijn.¹ Evenmin impliceert het dat hij van nu af aan het trauma geen enkele rol meer zou toedichten in de pathogenese. Het betekent alleen dat Freud zijn geloof opgeeft in de etiologische betekenis van het trauma voor de pathologie. Deze rol wordt voortaan vervuld door een ‹seksuele dispositie of constitutie› (Freud 1906), die voor het eerst systematisch uiteen werd gezet in de eerste editie van Freuds *Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit* (1905b), en door de biseksualiteit. Het oedipuscomplex krijgt pas in de daaropvolgende jaren een groeiend belang als kerncomplex van de neurose (Van Haute 2002).

We kunnen deze visie niet beter illustreren dan door een gedetailleerde lectuur van Freuds *Fragment van de analyse van een geval van hysterie* (‹Dora›) (1905a), dat als het ware het klinische complement is van de *Drie verhandelingen*. Een dergelijke lectuur maakt duidelijk dat de oedipale problematiek in deze tekst slechts een marginale rol speelt en dat Freud er integendeel een theorie van de pathologie in het algemeen en van de hysterie in het bijzonder ontwikkelt, waarin ‹hysterische, organische› dispositie en trauma op een oorspronkelijke wijze met elkaar in verband worden gebracht.

Deze interpretatie van het opgeven van de verleidingstheorie heeft tal van consequenties. Vanuit een *historisch* standpunt verplicht ze ons om Freuds uitspraak ‹dat hij niet meer in zijn «neurotica» gelooft› op een nieuwe manier te duiden. Vanuit een *therapeutisch* standpunt impliceert de verwijzing naar een ‹organische› dispositie dat Freud reeds zeer vroeg — en ook veel vroeger dan vaak wordt aangegeven — de effectiviteit van de psychoanalyse als thera-

pie relateert en een groot belang hecht aan ‘organische’ factoren zonder daarom het belang van het trauma te ontkennen. Vanuit een *theoretisch* standpunt, ten slotte, heeft de nadruk op de biseksualiteit tot gevolg dat deze symptomen niet meer op een eenduidig en identificeerbaar verlangen kunnen worden teruggevoerd. Wellicht is dit een diepere reden waarom Freud in de daaropvolgende jaren de verwijzing naar de biseksualiteit als verklarende factor voor de pathologie meer en meer achterwege laat.

¶ Twee trauma’s

Freud ontmoette Dora voor het eerst toen ze zestien jaar oud was. Zij had last van heesheid en een nerveuze hoest (1905a, p. 137), maar deze symptomen verdwenen zonder dat een behandeling werd aangevat. Nadat hij een zelfmoordbriefje had gevonden en nadat Dora naar aanleiding van een onschuldig conflict met hem het bewustzijn had verloren, besloot haar vader twee jaar later dat therapie alsnog aangewezen was. Dora leed aan een reeks op zichzelf relatief onschuldige lichamelijke klachten en psychische symptomen — afonie, nerveuze hoest, ademnood, depressieve klachten en migraineaanvallen — waarvoor geen organische oorzaken konden worden gevonden en waarvan de psychische betekenis onduidelijk bleef. Freud heeft het over een ‘petite hystérie’ (1905a, p. 139).

Freud laat er al bij de aanvang van zijn uiteenzetting geen twijfel over bestaan dat alle psychische voorwaarden die hijzelf en Breuer in hun *Studien über Hysterie* (1895) noodzakelijk achtten voor het ontstaan van de hysterie — psychisch trauma, conflict van de affecten en hevige beroering van de seksuele sfeer — ook bij Dora aanwezig waren. Met betrekking tot het trauma of de trauma’s die in Dora’s leven een rol zouden hebben gespeeld, vertelde haar vader Freud over een incident dat plaatsvond toen Dora zestien jaar oud was: de heer K. — een intieme vriend van de familie — had het gewaagd Dora zijn liefde te verklaren tijdens een boottochtje op het meer (1905a, p. 140). Dora had hierop ontsteld gereageerd. Zij sloeg de heer K. bij wijze van antwoord in het gezicht en rende van hem weg. Freud noteert evenwel onmiddellijk dat dit trauma niet in staat is om de specificiteit van Dora’s symptomen inzichtelijk te maken. Het is onmogelijk, zo schrijft hij, om een samenhang bloot te leggen tussen deze gebeurtenis en Dora’s orale symptomen, waarvan een flink deel overigens reeds lang voor deze gebeurtenis bestond. Sommige traden zelfs reeds voor het eerst op toen Dora nog maar acht jaar was. De liefdesverklaring aan het meer heeft bijgevolg op zichzelf geen verklarende waarde voor Dora’s pathologische toestand. We moeten, zo besluit Freud, verder teruggaan in de tijd om een andere gebeurtenis te vinden die beter geschikt is om Dora’s symptomen te verklaren (1905a, p. 142).

Nadat de eerste moeilijkheden van de behandeling waren overwonnen, vertelde Dora over een ander incident met dezelfde heer K. Dit tweede incident is

beter geschikt om de rol van het seksuele trauma waarnaar we op zoek zijn, te vervullen. Toen ze veertien was slaagde de heer K. erin met Dora alleen te zijn in zijn winkel. Hij drukte bij die gelegenheid het meisje tegen zich aan en kustte haar op de lippen. Freud schrijft dat Dora op dat ogenblik een diepe walging voelde, ook al roept een dergelijke gebeurtenis bij een ongerept meisje normaal seksuele opwindning op.² Freud schrijft dat Dora's gedrag bij deze gelegenheid reeds «volkomen hysterisch» is. Hij schrijft: «Elke persoon bij wie een aanleiding tot seksuele opwindning overwegend of uitsluitend onlustgevoelens oproept, zou ik zonder aarzelen als hysterisch beschouwen [...]» (1905a, p. 143). Deze affectomkering gaat verder gepaard met een verschuiving van de gewaarwording. In plaats van een lustvolle genitale sensatie, «treedt bij haar (Dora) het onlustgevoelen op dat behoort bij de slijmvliezen aan het begin van het spijsverteringskanaal, namelijk walging» (1905a, p. 143-144).

Deze eerste scène had overigens nog andere gevolgen: zo weigerde Dora van dan af bijvoorbeeld om langs een man te lopen wanneer hij in een harts-tochtelijk of teder gesprek met een vrouw was verwickeld. Freud brengt dit in verband met het feit dat zij tijdens de omhelzing de heer K.'s geërgerde penis tegen haar lichaam voelde. Deze waarneming wil ze voortaan tot elke prijs vermijden (1905a, p. 144). Ook deze onwil verwijst volgens Freud naar Dora's afwijzende houding tegenover seksuele opwindning en lustgevoelens. Hoe kunnen we dan Dora's affectieve reactie op dit trauma verstaan?

¶ *De «organische» fundering van de hysterie*

Freud brengt Dora's walging in de eerste plaats in verband met haar verleden als duimzuigster. Freud schrijft dat Dora een enthousiaste duimzuigster bleef tot ze vier of vijf jaar oud was en dat dit haar voorbestemde om ook als volwassene de voorkeur te geven aan de orale lust (1905a, p. 164). Via Dora's walging komt Freud bijgevolg op het spoor van het bestaan van erogene zones en van hun vermogen om hun prikkelgevoeligheid op andere zones over te dragen (1905b, p. 62-63). Deze erogene zones zijn de geprivilegieerde plaatsen van de (infantiele) seksuele lustbeleving en van de verdringing ervan zoals bij Dora. De walging is het symptoom van deze verdringing. Maar Freud voegt hier, meer fundamenteel, nog aan toe dat de hysterische patiënt walging voelt voor de seksualiteit en voor de seksuele opwindning omdat «het *inter urinas et faeces nascimur* van de kerkvader [...] het seksuele leven aankleeft en ondanks alle pogingen tot idealisering er niet van losgemaakt kan worden» (1905a, p. 146).

We kunnen deze en gelijkaardige uitspraken niet verstaan zonder de problematiek van de «organische verdringing» ter sprake te brengen. Freud ontwikkelt in zijn correspondentie met Fließ (Freud 1986) een fylogenetisch model van de normale verdringing van de infantiele orale en anale lustbelevingen. Hij verbindt deze verdringing met het feit dat geur- en smaakgewaar-

wordingen als bron van seksuele opwinding veel aan belang hebben ingeboeten voordele van de visuele zin, sinds de mens rechtop begon te lopen. Freud schrijft verder dat de menselijke seksualiteit in eigenlijke zin slechts tot stand komt door een meer oorspronkelijke vermenging met de excretiefuncties ongedaan te maken. Dit laatste is niet denkbaar zonder de introductie van de typisch menselijke affecten van walging en schaamte en het veronderstelt tegelijk een complex proces van idealisering (1905a, p. 146). Neurotische walging is dan niets anders dan een overdrijving en uitvergroting van de normale walging. Meer specifiek wordt de hysterische problematiek gekenmerkt door een imminente en onoverwinbare dreiging van een besmetting van het seksuele door de excretiefunctie. Deze constante dreiging constitueert volgens Freud de (organische, d.w.z. *constitutioneel* bepaalde) hysterische dispositie, die de walging voor de seksualiteit ten gronde verklaart.

Freud merkt in deze context ook op dat Dora last had van een catarre en dat ze deze zelf in verband bracht met de geslachtsziekte van haar vader. Zij beschuldigde haar vader ervan door zijn liederlijke levenswandel verantwoordelijk te zijn voor haar (en haar moeders) ziekte (1905a, p. 184). Een geslachtsziekte hebben betekende voor Dora last hebben van een walgelijke afscheiding: «Deze walging, overgedragen op de aanraking door een man, zou dan een walging zijn die volgens het al eerder vermelde primitieve mechanisme was geprojecteerd en in laatste instantie op haar eigen *fluor* betrekking had» (1905a, p. 192-193). De verbinding die Dora maakt tussen haar fluor, geslachtsziekten en de (mannelijke) seksualiteit getuigt van een algemene afwijzing van de seksualiteit als zodanig. Deze verbinding en de afwijzing die eruit volgt zijn gebaseerd op een spontane associatie van de seksualiteit met walgelijke, lichamelijke afscheidingen. Specifieke voorstellingen of fantasieën spelen hierbij geen rol.

Freud zelf meent dat Dora's catarre door haar «slechte gewoontes» veroorzaakt wordt: «Ik kwam haar tegemoet met de verzekering dat *fluor* bij jonge meisjes in mijn ogen bovenal op masturbatie wees en dat ik alle andere oorzaken die men gewoonlijk in verband met deze kwaal noemt, vergeleken met masturbatie naar het tweede plan verwees» (1905a, p. 185). Inderdaad, Dora's verwijten aan haar vader verbergen, volgens Freud, zelfverwijten met dezelfde inhoud (1905a, p. 149). De gedachte dat het verband tussen seksualiteit en walgelijke afscheidingen ons terugvoert naar de problematiek van de infantiele masturbatie, spreekt de verwijzing naar een hysterische dispositie niet tegen. Integendeel, dit verband is niets anders dan «het paradoxale raadsel van [de] hysterie [...] het antoniemenpaar van overmatige seksuele behoefte enerzijds en te ver doorgedreven afwijzing van het seksuele anderzijds [...]» (1905b, p. 46). Het verband tussen infantiele masturbatie en Dora's *fluor* drammatiseert, kristalliseert en versterkt alleen maar de voorafgaande (en in zichzelf universele) problematiek die de kern uitmaakt van wat Freud «organische verdringing» noemt.

¶ *De betekenis van Dora's symptomen*

Freud brengt Dora's pathologische conditie in verband met infantiele masturbatie. Hij vraagt zich ook af wat Dora ertoe heeft gebracht van de masturbatie af te zien. Hij schrijft hierover dat hij goede redenen heeft om aan te nemen dat Dora het geslachtsverkeer tussen haar ouders heeft kunnen beluisteren: «Het is heel goed mogelijk dat het meisje indertijd ook opgewonden raakte en dat zich onder invloed daarvan in haar de seksuele ommekeer voltrok, ten gevolge waarvan de drang tot masturberen plaatsmaakte voor de neiging tot angst» (1905a, p. 189). Freud legt niet echt uit hoe we deze «ommekeer» precies moeten begrijpen, maar we kunnen ons gemakkelijk voorstellen dat de vreemde geluiden in de slaapkamer Dora confronteerden met iets dat ze niet verstond, of meer precies met iets dat ze niet met mentale representaties kon verbinden. Dora kon de libidineuze opwindings die ze op dat ogenblik ervoer niet aan specifieke voorstellingen koppelen. Freud verwijst hier impliciet naar zijn klassieke theorie van de angstneurose die hij tien jaar eerder had ontwikkeld: ongebonden libido — dit wil zeggen, libido die niet aan specifieke voorstellingen is gekoppeld — wordt als angst ervaren.

Freud stelt vast dat de eerste aanval van dyspneu enige tijd later optrad: Dora wenste dat haar afwezige vader snel terug naar huis zou komen en zij reproduceerde onder deze omstandigheden de indrukken die ze had opgedaan bij het beluisteren van haar ouders in de vorm van een astma-aanval (1905a, p. 189). Zij kreeg deze aanval voor het eerst nadat ze zich bij een uitstapje in de bergen te fel had ingespannen en daadwerkelijk wat buiten adem was. We vinden hier opnieuw de «somatische tegemoetkoming» zonder welke hysterische symptomen volgens Freud niet tot stand kunnen komen (1905a, p. 154). Daarbij kwam het denkbeeld dat haar vader aan kortademigheid leed en zich dus niet al te zeer mocht inspannen, naast de herinnering hoezeer hij zich bij haar moeder had ingespannen. Dora had ook angst dat ze zichzelf te veel had ingespannen bij het masturberen. Dit is volgens Freud de met angst beladen gedachtegang die de eerste astma-aanval begeleidde. Deze aanval drukte in een eerste moment medelijden uit met haar vader, maar al snel voegden zich daar de zelfverwijten met betrekking tot de masturbatie aan toe. Dezelfde groep van symptomen was volgens Freud in een later stadium in staat om Dora's relatie met de heer K. voor te stellen: wanneer hij afwezig was kon zij hem alleen schrijven en zij verloor bijgevolg haar stem tot hij weer thuiskwam.

Uit dit alles blijkt duidelijk dat Dora's hoest en haar heesheid niet voor het eerst optraden toen zij veertien of zestien jaar oud was. Integendeel, deze symptomen waren reeds aanwezig toen Dora twaalf jaar oud was (1905a, p. 137) en dus enkele jaren voor het eerste trauma. Verwante symptomen — bijvoorbeeld kortademigheid — dateerden zelfs van toen Dora slechts acht jaar oud was. Dit impliceert niet alleen dat de trauma's niet de directe oorzaak

van de symptomen kunnen zijn, Freud voegt hier nog aan toe dat deze symptomen pas na het tweede trauma met expliciete seksuele voorstellingen verbonden werden. Hoe moeten we dit begrijpen en wat betekent dit voor de status van de traumatheorie van de histerie die Freud hier tegelijk verdedigt? Of meer precies, wat leert dit ons over de samenhang tussen trauma, dispositie en (de betekenis van het) symptoom?

¶ *Trauma, dispositie en symptoom*

Freud schrijft dat Dora's eerste trauma nauwelijks effect had. De walging werd geen permanent symptoom en het trauma had geen of nauwelijks effect op haar relatie met de heer K. (1905a, p. 144). Geen van beiden maakte ooit gewag van dit voorval en Dora schonk er verder weinig aandacht aan. Dit trauma had inderdaad nauwelijks effect omdat Dora op dat ogenblik — ook al stond ze op de drempel van de puberteit — nog niet over de seksuele kennis en de concrete voorstellingen beschikte die haar zouden hebben toegelaten om op een adequate wijze te begrijpen wat haar overkwam. Het eerste trauma krijgt bijgevolg slechts zijn volle betekenis vanuit het perspectief van een ander trauma (‹nachträglich›) dat het eerste weer in herinnering brengt en dat optreedt op een ogenblik dat Dora in staat is om het eerste ten volle te begrijpen. Freud stelt duidelijk dat Dora op het moment van het eerste trauma niet vertrouwd was met de fysieke tekenen van de opwindings bij de man (1905a, p. 145). Haar reactie is op dat ogenblik niet gegrond in een specifieke seksuele voorstelling, maar herinnert aan hysterische meisjes die hun walging voor het mannelijk genitaal rechtvaardigen door te zeggen dat dit orgaan ook dient om urine te lozen (1905a, p. 146). Deze reactie is bijgevolg de uitdrukking van een algemene, onspecifieke en pre-representationele gelijkstelling van seksualiteit met ‹vuiligheid›.

De heer K.'s liefdesverklaring bij het meer bracht het eerste trauma opnieuw in het bewustzijn. Deze scène herinnerde Dora aan de eerste scène in de heer K.'s winkel en de walging stak onmiddellijk opnieuw de kop op. Maar Dora was nu in de puberteit. Ze had ondertussen een meer gedetailleerde kennis over de ‹seksuele feiten van het leven› verworven en meer specifiek realiseerde ze zich nu dat ook andere lichaamsdelen dan alleen de genitaliën gebruikt kunnen worden voor het seksuele verkeer (1905a, p. 160). Dora was zeer begaan met de relatie tussen haar vader en mevrouw K. en ze nam er ook zelf op allerlei manieren actief aan deel. Het is dan ook niet echt een verrassing dat zij ‹[...] via haar met horten en stoten optredende hoest, die zoals gebruikelijk aan een kriebeling in de keel werd toegeschreven, voor zichzelf een situatie uitbeelde waarin seksuele bevrediging *per os* plaatsvond tussen de twee personen wier liefdesaffaire haar voortdurend bezighield› (1905a, p. 160). Zo wordt duidelijk hoe de retroactieve interactie tussen de beide trauma's het voor het eerst mogelijk maakt om Dora's symptomen met expliciet

seksuele voorstellingen te verbinden. *Deze trauma's hebben hier geen etiologische betekenis meer zoals in de verleidingstheorie. Zij actualiseren en transformeren alleen een voorafgaande hysterische, «organische» dispositie die de werkelijke grondslag is van de hysterie.* Deze constitutioneel bepaalde dispositie is «iets eigens van het hele zenuwstelsel, (waarop) het complex van ideogene, psychisch geconditioneerde symptomen, zoals een gebouw op zijn fundamenten verrijst» (Breuer & Freud 1895, p. 651). Alleen deze psychische symptomen vallen binnen het bereik van de vrije associatie en de psychoanalyse (1905a, p. 154).

¶ *En Oedipus?*

Freud heeft in zijn studie over Dora het oedipuscomplex niet nodig om de hysterie te begrijpen. Het samenspel van dispositie, somatische tegemoetkoming en trauma zoals we het beschreven, volstaat hiervoor. En toch hebben de meeste commentatoren uit de meest uiteenlopende psychoanalytische tradities niet alleen een oedipale verklaring gegeven van Dora's «petite hystérie», maar ze hebben deze verklaring bovendien aan Freud toegeschreven. Wat moeten we hiervan denken?

Het is ongetwijfeld juist, zoals veel critici hebben geschreven (Bernheim & Kahane 1990), dat Freud in de loop van de analyse van Dora voortdurend poogt om haar binnen het conventionele kader van een heteroseksuele verleiding in te passen. Een belangrijk deel van Freuds inspanningen is erop gericht Dora te overtuigen van haar eigen aandeel in de relatie tussen haar vader en mevrouw K. Freud aanvaardt dat er een soort stilzwijgend akkoord bestond tussen Dora's vader en de heer K. Volgens dit akkoord kon Dora's vader zijn gang gaan met mevrouw K., zolang hij geen opmerkingen maakte over de heer K.'s pogingen om Dora te verleiden (1905a, p. 148). Freud schrijft dat Dora deze situatie gedurende lange tijd zonder protest aanvaardde. Dora begint inderdaad haar vader pas te kritiseren voor zijn ontrouw na het incident bij het meer. De reden hiervoor is eenvoudig, stelt Freud: Dora was zelf reeds gedurende lange jaren verliefd op de heer K. Haar vaders avontuur met mevrouw K. stelde haar in de gelegenheid om meer tijd met de heer K. door te brengen. Haar verwijten waren bijgevolg zelfverwijten (1905a, p. 149). Een van Freuds argumenten voor deze interpretatie kennen we al: Dora's periodieke afonie. Dora verloor haar stem tijdens de afwezigheid van de heer K. en vond die bij zijn thuiskomst op miraculeuze wijze terug. Ze herhaalde zo mevrouw K.'s gedrag in een omgekeerde vorm: wanneer de heer K. thuiskwam trof hij zijn echtgenote steeds ziek aan, hoewel ze de dag ervoor nog in blakende gezondheid verkeerde.

Freuds pogingen om Dora te overtuigen van het wezenlijk heteroseksuele karakter van haar verlangen, betekenen evenwel geenszins dat hij er een oedipale verklaring van geeft. Freuds analyse van een droom die slechts enkele

dagen na het incident bij het meer optrad, illustreert inderdaad duidelijk dat hij in deze gevalsstudie nog niet in oedipale termen denkt. In deze droom wordt Dora gewekt door haar vader omdat het huis in brand staat. Haar moeder wil het huis niet verlaten zonder haar juwelenkistje. Dora's vader wil hier nochtans niets van weten. Hij zegt: «Ik wil niet dat ik en mijn beide kinderen vanwege jouw bijoutheriekistje verbranden» (1905a, p. 175). Naar aanleiding van deze droom vertelt Dora aan Freud dat haar ouders recent ruzie hadden over een sieraad. Haar moeder wilde druppelvormige parels als oorhangers en haar vader gaf haar in de plaats een armband als geschenk (1905a, p. 179). Freud introduceert dan een verband tussen «bijoutheriekistje» (en sieraden in het algemeen) en de vrouwelijke genitaliën (1905a, p. 180). Hij stelt ook dat Dora's moeder in het verleden een rivale is geweest in de strijd om haar vaders affectie en dat Dora wellicht aan haar vader heeft willen «geven» wat haar moeder hem weigerde: haar juwelen (1905a, p. 180). Er is dus duidelijk een oedipaal thema aanwezig in deze droom. Freud schrijft hierover: «Ik heb elders uiteengezet hoe vroegtijdig de seksuele aantrekkingskracht tussen ouders en kinderen zich doet gelden, en aangetoond dat men de Oedipus-legende waarschijnlijk moet opvatten als de dichterlijke bewerking van wat in deze verhoudingen typisch is» (1905a, p. 168). Hieruit volgt meteen dat deze droom getuigt van het herleven van gevoelskiemen uit de kindertijd die een oedipaal karakter hebben. Maar staat het blootleggen van een oedipaal thema gelijk aan het geven van een oedipale verklaring?

Dora vertelde ook aan Freud dat ze enkele dagen voor de droom een erg duur bijoutheriekistje van de heer K. had ontvangen. Freud gaat ervan uit dat dit voor Dora betekende dat ze de heer K. hiervoor «een tegengeschenk» ter compensatie moest aanbieden. Bijgevolg vervangt Dora's moeder in de droom volgens Freud mevrouw K. De betekenis van de droom wordt zo duidelijk: «U bent dus bereid de heer K. te schenken wat zijn vrouw hem weigert. Daar hebt u de gedachte die met zoveel inspanning moet worden verdrongen, die het noodzakelijk maakt dat alle elementen in hun tegendeel worden veranderd» (1905a, p. 180). De vraag wordt dan hoe deze verdringing tot stand kwam.

Freud verbindt de gedachte dat Dora's vader haar uit een brandend huis probeerde te redden, met het feit dat hij haar als kind vaak midden in de nacht wekte om haar tegen bedwateren te beschermen. Hij suggereert ook dat «vuur» en «brand» naast hun klaarblijkelijke betekenis een seksuele betekenis (kunnen) hebben. Volgens Freud vervangt Dora's vader in de droom de heer K., voor wie Dora «in vuur en vlam staat». Dora's vader moet haar op dezelfde manier tegen dit «vuur» beschermen als hij haar vroeger tegen bedwateren beschermde. Freud besluit: «[...] dat hier een infantiele genegenheid voor haar vader was wakker geroepen om de verdrongen liefde voor de heer K. in een staat van verdringing te kunnen houden» (1905a, p. 194).

Freud beschouwt de Oedipus-legende als de dichterlijke bewerking van wat typisch is in de verhoudingen tussen ouders en kinderen. Hij beweert evenwel

op geen enkel ogenblik dat deze «oedipale relaties» aan de oorsprong zouden liggen van Dora's «petite hystérie». De herinnering aan Dora's oedipale verleden dient integendeel uitsluitend om haar verlangen naar de heer K. — en, zoals we verder zullen zien, naar mevrouw K. — te helpen verdringen. Freud staat hier nog ver af van een theorie van het oedipuscomplex als *kerncomplex* van de neurose dat in principe de fundamentele dynamiek van het gehele veld van de pathologie inzichtelijk kan maken.

Maar wat is dan wel de fundamentele dynamiek die aan de basis ligt van Dora's problemen en symptomen? We vermeldden in dit verband reeds de «organische verdringing». Maar dit is niet het hele verhaal. Freud noemde zijn studie over Dora «*Fragment van de analyse van een geval van hystérie*». Een van de redenen hiervoor is dat Dora haar analyse al na enkele maanden afbrak. Freud brengt deze breuk in verband met zijn onvermogen om het belang van Dora's homoseksuele band met mevrouw K. adequaat in te schatten. Freud had hierdoor essentiële aspecten van Dora's gedrag over het hoofd gezien. Zo sliepen Dora en mevrouw K. bijvoorbeeld vaak in dezelfde kamer en hadden ze overduidelijk een erg intieme relatie. Dora had het ook over mevrouw K.'s «betoverend blanke lichaam» (1905a, p. 173). Zelfs toen mevrouw K. Dora erg ontgoochelde door niet te willen geloven dat de heer K. probeerde om haar te verleiden, bleef Dora haar trouw. En toen men haar beschuldigde van een ongezonde interesse in «seksuele zaken» onthulde Dora niet dat ze deze kennis in belangrijke mate via mevrouw K. had verworven (1905a, p. 173). Dit alles werpt een nieuw licht op Dora's belangstelling voor de relatie tussen haar vader en mevrouw K. Deze belangstelling vindt haar oorsprong niet in oedipaal gemotiveerde jaloezie, maar ze betreft daarentegen mevrouw K. zelf: de infantiele liefde voor haar vader wordt wakker geroepen om de liefde voor de heer K. te kunnen verdringen, maar deze verbergt tegelijk, en meer fundamenteel, Dora's verlangen naar mevrouw K. en haar «betoverend blanke lichaam» (1905a, p. 174).

Het volgende citaat over Dora uit Freuds correspondentie met Fließ komt nu niet meer als een verrassing: «Op het organische wordt slechts nu en dan een blik geworpen, en wel op de erogene zones en de biseksualiteit. Maar genoemd en erkend is het nu in elk geval, en voorbereid om een andere keer uitvoerig te worden beschreven³ [...] in de elkaar bestrijdende gedachteprocessen speelt de tegenstelling tussen een voorkeur voor mannen en een voorkeur voor vrouwen de hoofdrol» (1986, p. 477-478). Ook in het *Fragment van de analyse van een geval van hystérie* zelf verwijst Freud uitdrukkelijk naar de predispositie tot biseksualiteit als een bepalende problematiek van de hystérie (1905a, p. 217). Het zijn de biseksualiteit en de organische verdringing — en niet het oedipuscomplex — die in deze tekst, tezamen met de kracht van de seksuele drift, de fundamentele dynamiek van de hystérie bepalen.

¶ *De bisexualiteit en haar consequenties*

Maar op geen enkel ogenblik van zijn analyse maakt Freud gebruik van deze expliciete, maar nauwelijks ontwikkelde, theoretische positie. Integendeel, met een grote koppigheid poogt Freud Dora ervan te overtuigen dat de heer K. het werkelijke object is van haar verlangen. Freud gaat zelfs zover te beweren dat een huwelijk met de heer K. voor haar de best mogelijke therapie zou zijn. Zijn wanhopige geloof dat jongens voor meisjes zijn gemaakt en omgekeerd, maakt Freud blind voor Dora's gehechtheid aan mevrouw K. en meer algemeen voor de mogelijke — zowel klinische, als theoretische — consequenties van zijn eigen theorie.

Inderdaad, niet alleen verlangt Dora bijvoorbeeld zowel naar de heer als naar mevrouw K., zij is tevens opgenomen in een continu proces van (steeds wijzigende) biseksuele identificaties. Wij beperken ons tot enkele illustraties. Freud schrijft bijvoorbeeld dat de haast obsessievolle preoccupatie van Dora met de relatie tussen haar vader en mevrouw K. getuigt van Dora's identificatie met haar moeder: «[...] ze voelde en handelde veeleer als een jaloerse vrouw, zoals men het van haar moeder begrijpelijk zou hebben gevonden» (1905a, p. 168). In de scène bij het meer identificeert Dora zich met een jonge gouvernante die de heer K. enige dagen tevoren had gepoogd te verleiden. Het jonge meisje had aan Dora verteld dat meneer haar bij die gelegenheid had gezegd dat hij «niets had aan zijn vrouw» (1905a, p. 205). De heer K. gebruikte precies dezelfde wending in de verleidingsscène bij het meer. Freuds interpretatie kan ons nu niet meer verwonderen. Hij zegt aan Dora: «U dacht: hij waagt het mij als een gouvernante, een dienstbode te behandelen» (1905a, p. 211). Maar Dora is ook verliefd op mevrouw K. In deze omstandigheden is het wellicht niet al te ver gezocht om te beweren dat Dora zich hier zowel met de heer als met mevrouw K. identificeert. Aan de ene kant getuigt de kaakslag aan de heer K. van Dora's weigering om de vernedering te aanvaarden waarvan de heer K.'s woorden ten overstaan van zijn echtgenote getuigen. Maar aan de andere kant is de heer K. ook de partner van mevrouw K., naar wie ze verlangt (en omgekeerd?). Op deze wijze wordt duidelijk dat niet alleen het object van Dora's verlangen, maar tevens de plaats van waaruit zij verlangt moeilijk eenduidig kan worden bepaald.

Freuds onophoudelijke pogingen om Dora te overtuigen van haar (onbewuste) heteroseksuele verlangen naar de heer K., hebben volgens ons ongetwijfeld te maken met de culturele vooroordelen van zijn tijd, waarvan hij zich, ondanks zijn eigen intuïties over de perverse en biseksuele constitutie van alle mensen, slechts moeizaam kon bevrijden. Maar we moeten ons tegelijk afvragen of de nadruk die Freud legt op een «natuurlijke» oplossing voor de problemen van Dora niet tegelijk dient om hem (ons?) te beschermen tegen een structurele onzekerheid over de genderidentificaties waarmee een algemene dispositie tot bisexualiteit gepaard lijkt te gaan. Wellicht wilde

Freud niet zozeer een veronderstelde heteroseksuele normaliteit redden, maar meer fundamenteel de gedachte dat er een eenduidig en identificeerbaar verlangen moet liggen aan de basis van Dora's symptomen.

¶ *Conclusie*

De klassieke interpretatie van het opgeven van de verleidingstheorie is niet houdbaar. Ook al geeft Freud in de befaamde brief van 21 september 1897 waarin hij schrijft dat hij «niet meer in zijn «neurotica» gelooft», een aantal argumenten die kunnen doen vermoeden dat hij het werkelijkheidsgehalte zelf van de hysterische trauma's ter discussie stelt, dit is niet de kern van zijn betoog. Waar het ten gronde om gaat is dat Freud niet langer gelooft dat de oorzaken van de hysterie van traumatische, en dus accidentele, aard zijn. Vanaf nu brengt hij de hysterie in verband met een (constitutioneel bepaalde) dispositie die bepalend is voor de spontane afkeer van de seksualiteit en die de gevoeligheid voor seksuele trauma's verklaart. Deze trauma's actualiseren en transformeren een voorafgaande hysterische, «organische» dispositie die de werkelijke grondslag is van de hysterie en die buiten het bereik van de analyse valt (1905a, p. 154). In het licht van deze interpretatie is de ware «aanval op de waarheid» (Masson) bijgevolg dat zowel psychoanalytici als hun critici — zij het om verschillende redenen — uit het oog verloren hebben (of soms simpelweg hebben ontkend) dat Freud nog in 1905 een consistente en coherente theorie van de hysterie verdedigde waarin dispositie, trauma en geschiedenis op een oorspronkelijke wijze met elkaar worden verbonden en waarin het oedipuscomplex geen structurele rol speelt.

Deze theorie van de hysterie beperkt tegelijk in een belangrijk opzicht de effectiviteit van de psychoanalyse als therapie of dwingt ons in ieder geval om hier opnieuw over na te denken. Freuds vroege theorie van de hysterie verbindt inderdaad op een oorspronkelijke wijze biologische en psychologische motieven. De psychoanalyse heeft immers alleen greep op de symptomen, maar niet op de dispositie zonder welke ze niet (steeds opnieuw?) kunnen optreden.

De problematiek van de biseksualiteit confronteert Freud — en ons allen? — niet alleen met de structurele onzekerheid met betrekking tot het object van het verlangen, maar tevens met een al even *structurele* onzekerheid met betrekking tot de plaats van waaruit dit verlangen gestalte krijgt. Naast afwijzing van de seksualiteit, wordt de hysterie zo gekarakteriseerd door een structurele onzekerheid van de genderidentificaties. De onmogelijkheid om de analyse te doen halt houden bij een eenduidig en identificeerbaar verlangen is hiervan het gevolg. Dit laatste is evenwel de «metafysische vooronderstelling» bij uitstek waarop het psychoanalytische gebouw is opgetrokken (Derida 1967; Borch-Jacobsen 1982). Wellicht moeten we ook Freuds keuze voor het oedipuscomplex en tegen de biseksualiteit in de teksten van na 1905

mede vanuit dit theoretische motief verder verhelderen. De ultieme identificeerbaarheid van het verlangen in zijn betrokkenheid op een object moest tot elke prijs worden bewaard.

Literatuur

- ANZIEU, D. (1988). *L'auto-analyse de Freud et la découverte de la psychanalyse*. Parijs: PUF.
- BERNHEIM, CH. & KAHANE, C. (1990). *In Dora's case: Freud — hysteria — feminism*. New York: Columbia University Press.
- BLASS, R. (1992). Did Dora have an Oedipus complex? — A re-examination of the theoretical context of Freud's 'Fragment of an analysis'. *Psychoanalytic Study of the Child*, 47, 159-187.
- BORCH-JACOBSEN, M. (1982). *Le sujet freudien*. Parijs: Flammarion.
- BORCH-JACOBSEN, M. & SHAMADASANI, S. (2006). *Le dossier Freud — Enquête sur l'histoire de la psychanalyse*. Parijs: Les empêcheurs de penser en rond.
- BREUER, J. & FREUD, S. (1895). Studies over hysterie. *Werken 1* (p. 414-702). Amsterdam: Boom.
- DERRIDA, J. (1967). *De la grammatologie*. Parijs: Les éditions de Minuit.
- FREUD, S. (1905a). Fragment van de analyse van een geval van hysterie. *Werken 4* (p. 119-225). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1905b). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Werken 4* (p. 9-118). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1906). Mijn opvattingen over de rol van de seksualiteit in de etiologie der neurosen. *Werken 4* (p. 226-236). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1986). *Briefe an Wilhelm Fließ*. Frankfurt: S. Fischer.
- KRIS, E. (1950). Einleitung zur Erstausgabe. In S. Freud, *Briefe an Wilhelm Fließ* (p. 519-561). Frankfurt: S. Fischer (1986).
- MASSON, J. (1992). *The assault on thruth — Freud's suppression of the seduction theory*. New York: Harper Collins.
- VAN HAUTE, PH. (2002). The introduction of the Oedipus complex and the re-invention of instinct. *Radical Philosophy*, 115, 7-15.

SUMMARY

'I no longer believe in my «neurotica» — Trauma and disposition after the abandonment of the seduction theory

In this article it is shown through a reading of Freud's *Fragment of an analysis of a case of hysteria* (Dora) (1905) that the classical interpretation of the abandonment of the seduction theory cannot be maintained. Abandoning this theory didn't mean that Freud from then on interpreted the stories of his patients as motivated by Oedipal fantasies. Rather, in his texts after 1897 Freud develops an alternative theory of the specific causes of hysteria (and pathology in general) in which trauma and an 'organic disposition' are linked in an original way. In this theory there is no sign yet of the Oedipus complex as the nuclear complex of all neuroses. It is still bisexuality that plays a crucial role in the understanding of pathology.

Key words: bisexuality, Dora, hysteria, Oedipus complex, organic disposition, organic repression, seduction theory, trauma

Noten

- 1 Er is een grote uitzondering op deze standaardinterpretatie (Blass 1992).
- 2 Een uitgebreid commentaar op deze enigmatische uitspraak zou ons te ver leiden. Het is Freud hier ten gronde te doen om het feit dat de hysterische dispositie het subject bijzonder gevoelig maakt voor seksuele trauma's. Wat hij wil begrijpen is waarom eenzelfde gebeurtenis voor het ene subject traumatiserend is en voor het andere niet (‘Neurosenwahl’). Men denke wat dit laatste betreft bijvoorbeeld aan de kleine Rattenman die het slachtoffer was van veel ernstiger ‘verleidingen’ dan Dora, zonder daarom hysterisch te worden.
- 3 Deze ‘andere keer’ is vermoedelijk de eerste editie (1905) van *Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit*, waarin niet het oedipuscomplex, maar wel de bisexualiteit de ultieme verklaringsgrond vormt van de pathologie.

Artikel ontvangen 16 maart 2009

Definitieve versie 26 juni 2009